

GRUNDLOVE ER IKKE GRATIS

– forfatninger i Danmark 1848-1866

Overgangen fra enevælde til demokrati i Danmark var på sin vis ublodig. Der fandt ingen væbnet revolution sted i København. Til gengæld udbrød der borgerkrig mellem de forskellige dele af staten. Indførelsen af Grundloven kostede blod, sved og tårer.

Vilhelm Rosenstand: Ottende Brigades angreb ved Dybbøl 18. april 1864 (*Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød*).

Demokratiets første årtier i Danmark blev en bevæget tid. Der var stort set politisk krise hele perioden igennem. Og landet måtte igennem to krige, som i mange henseender fik skelsættende betydning. På Rigsarkivet findes i original alle de forfatninger, riget forsøgte sig med i de første årtier.

Periodens forfatninger er blevet anskuet under flere synsvinkler. Disse kan kategoriseres i tre overordnede grupper. Den første er udviklingen mod almindelig valgret. Denne synsvinkel kom siden til at fortrænge andre vigtige indsigter. Udviklingen kan også anskues som en bevægelse mod en parlamentarisk styreform. Denne synsvinkel har kun fået mindre opmærksomhed, selv om det i afgørende situationer var et vigtigt spørgsmål, om regeringen i første række stod til ansvar over for Rigsdagen eller over for kongen. Endelig kan man opstille en tredje synsvinkel, hvor perspektivet er udviklingen hen mod nationalstaten.

Denne synsvinkel dominerede tiden selv – sammen med udviklingen mod parlamentarisk styreform. For det afgørende spørgsmål var: Kunne rigets tyske dele i det hele taget indpasses i et demokrati, hvor danskerne havde flertal, eller sagt på en anden måde, ville det lykkes at skabe en demokratisk stat af flere nationer?

Demokratiet udløste voldsomme konflikter i datidens dansk-tyske helstat. De vundne rettigheder blev begrænset igen, da grundloven fik sin afgørende revision i 1866. Denne første del af Danmarks vej mod demokratiet kan lære os at forstå, hvilke lidenskaber demokratiets gennembrud kan rejse andre steder.

Revolution og grundlove 1848-1849

1848 så revolutioner i mange europæiske hovedsteder. En del var blodige, enkelte ublodige. Revolution kom der også i den dansk-tyske helstats to hovedstæder, Kiel i Holsten og København i Kongeriget Danmark. Her gik det i første omgang, uden at blodet flød, men en demokratisk udvikling blev sat i gang, som var med til at sprænge staten.

Den europæiske uro nåede Danmark i nogle højspændte martsdage 1848. Da det politiske systemskifte blev kendt den 21. marts 1848, drog københavnere begejstret – og fredeligt – til kongen på Christianborg. (Illustration fra *Danmarks Historisk Billedbog III*, 1971)

Kongeriget Danmark var i 1848 blot en del af den dansk-tyske helstat. Den omfattede også hertugdømmerne, Slesvig, Holsten og Lauenborg. Hertugdømmerne rummede ca. 40 procent af befolkningen. Holsten og Lauenborg indgik samtidig i Det Tyske Forbund. Kongen herskede enevældigt, men monarkiet blev nu udsat for voldsomme spændinger.

Det demokratiske gennembrud betød, at folkelige kræfter krævede indflydelse. Det gjaldt ikke blot forfatningen, som skulle regulere styret og forholdet mellem helstatens dele, men i den sidste ende også, om hertugdømmerne skulle udskilles af monarkiet og indgå i et nyt Tyskland. Det var denne spænding, der førte til Treårskrigen 1848-1850.

Krigen 1848-1850

Begivenhederne i marts 1848 i Kiel og København så i første omgang fredelige ud, men det endte alligevel med borgerkrig mellem danskerne og slesvig-holstenerne. Alle krav om en fælles slesvig-holstensk forfatning blev afvist i København. Det samme gjaldt kravet om Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund.

Krigens gang var dybest set bestemt af de europæiske stormagter. Danske styrker kunne slå de slesvig-holstenske, når vi stod over for dem alene. Men når Prejsen og Østrig greb ind, led vi nederlag. Resultatet blev, at også store dele af Nørrejylland blev besat af tyske tropper, i sommeren 1848 og igen i 1849. Havde Danmark ikke haft herredømmet på havet, var det gået endnu værre.

Det var folkestemningen i store dele af Tyskland, der førte til, at Prejsen og Østrig blandede sig militært. På den anden side pressede de øvrige europæiske magter dem ud igen. Hverken Rusland, England eller Frankrig ønskede nemlig Danmark afgørende svækket. Groft taget blev der således krig om sommeren, våbenhvile om vinteren.

Soldaternes modtagelse i København i sommeren 1849 – efter sejren ved Fredericia – blev dyrket af kunstnerne. Her et samtidigt stik af den svenske maler J.F. Höckert (*Rigsarkivet, Forsvarets Arkivers billedsamling*).

Den dansk-tysk helstat genskabes 1851-1852

England, Frankrig og navnlig Rusland havde den interesse, at den nordtyske stat Prøjsen ikke blev for dominerende ved udsejlingen fra Østersøen. Selv om Danmark vandt krigen, da Østrig og Prøjsen måtte trække sig ud, kunne hverken regeringen eller kongen fra København bestemme, hvordan rigets styre nu skulle være.

Monarkiets indretning blev forhandlet på plads med stormagterne. Det skete ved aftaler, der blev indgået 1851-1852. Resultatet blev, at den dansk-tyske helstat blev opretholdt.

I Kongeriget Danmark blev den frie forfatning bevaret, som var givet med juni-grundloven 1849. I hertugdømmerne blev derimod kun de rådgivende stænderforsamlinger, som havde eksisteret siden 1836, tilladt. Men hvordan kunne demokrati eksistere side om side med enevælde inden for rammerne af samme stat?

Statskup 1854

Den dansk-tyske helstat måtte have en fælles grundlov. Den kom i 1854. Situationen var også i Danmark præget af, at reaktionære kræfter igen havde fået overhånd over det meste af Europa. Fællesforfatningen blev ikke forelagt den danske rigsdag, for

Anders Sandøe Ørsted,
Geheimconferentsraad, R. af E., Stl., D. M. pp.

Den 75-årige A.S. Ørsted havde den udsatte post som regeringsleder, da forfatningen i 1854 blev ændret uden om Rigsdagen. Han havde været fremtrædende embedsmand under hele den sene enevælde. Stik efter maleri af C.A. Jensen, bragt i Illustreret Tidende ved hans død i 1860.

Demokratiets krav om handling 1861

På den danske rigsdag dominerede demokraterne, hvad enten de regnede sig som nationalliberale eller bondevener. De ønskede stærkt de økonomiske og sociale reformer, som demokratiet naturligt måtte føre til. Og de ønskede kontrol med regeringsmagten. Men hvordan skulle den nationalliberale regering få vedtaget gyldige love for hele riget, når rigsrådets holstenske medlemmer ikke ville deltage i arbejdet?

Blandt danske demokrater vandt den opfattelse mere og mere frem, at forfatningen igen skulle ændres. Holstens medlemskab af Det Tyske Forbund viste sig at være en løftestang for indblanding – ikke bare i holstenske forhold, men også i slesvigske, ja i sidste ende tilmed rent danske. Når Holsten ikke ville være med, måtte det lukkes ude. Der kunne så gives en ny fælles grundlov for Danmark og Slesvig (Sønderjyl-

Forhandlingerne forud for grundloven 1866 bragte godsejerne til magten. 1865-70 var grev C.E. Krag-Juel-Vind-Frijs både konseilspræsident (statsminister) og udenrigsminister. Positionen blev understreget af det store østjyske gods Frijsenborg med nyopført hovedbygning i den populære nyrenæssance stil. Det var næsten et slot, arkitekten F. Meldahl havde skabt. (*Stik i J.P. Trap: Kongeriget Danmark, 2. udg. 1879*)

land). Kun derved ville demokratiet vinde terræn. I den folkelige bevidsthed gled sådanne synspunkter let i ét med modviljen mod tysk indflydelse i Slesvig, som det nu også gjaldt om at sikre for Danmark.

Størstedelen af Bondevennerne havde denne opfattelse, og de mest demokratiske sindede dele af De Nationalliberale nærede samme anskuelse. Under valgkampen til Folketinget i 1861 samlede de underskrifter ind på sådanne krav. På den største adresse kom der mere end 70.000 underskrifter. Ejderprogrammet var således forstået ikke så meget et dansk nationalt program som det demokratiske Danmarks løsning på et ufremkommeligt forfatningsretligt problem.

Forfatningen 1863, der førte til krig

Statsminister Hall var i en meget vanskelig situation, som han kun så alt for skarpt. Føjede han holstenerne og de tyske stormagter, ville det betyde indskrænkninger i demokratiet. Dem ville hverken bondevenner eller nationalliberale tolerere. Gav han efter for den demokratiske og nationale opinion i Danmark, ville det føre til krig. I årevis veg Hall uden om.

Men i 1863 brød Hall overtvært. Den nationalliberale regering tog parti for sine egne demokrater til venstre i rigsdagen. Det var endnu et skridt i retning af det parlamentariske princip. Og den lod vedtage en ny fællesforfatning for Kongeriget Danmark og Hertugdømmet Slesvig alene. Ganske rigtigt førte novemberforfatningen til krig. Krig med stormagterne Østrig og Prejsen.

Der var næppe nogen i regeringen, der troede, at Danmark kunne vinde krigen. Al-lermindst konseilspræsident Hall. En tid havde man håbet på undsætning fra Sverige. Men mere realistisk kunne det synes, at forsvaret i Sønderjylland dog ville holde en tid. Imens ville England, Frankrig og Rusland sikkert igen blande sig. Resultatet kunne måske så alligevel blive godt.

Førende skikkelser blandt Bondevennerne var bl.a. juristen Balthazar Christensen og skomageren J.A. Hansen, som her er skildret af Constantin Hansen i 1862 i forbindelse med udførelsen af det store maleri af den grundlovgivende forsamling. (Kr. Hvidt: *Det politiske portræt i Danmark, 1983*).

Den nationalliberale jurist C.C. Hall (1812-1888) var med i politik fra 1854. Men det er tiden som statsminister op til 1864, han huskes for. Bruddet med helstatspolitikken førte til krig. Tegning af H. Olrik 1865 (*Danmarkshistorisk Billedbog III, 1971*)

Sådan gik det ikke. Frederik 7. døde i november 1863. Det lykkedes efterfølgeren Christian 9. at presse Hall bort, så ledelsen af regeringen i stedet kunne overtages af en mere helstatsvenlig nationalliberal. Det betød politisk svækkelse og usikkerhed om målene. Danmark tabte derfor også forhandlingerne om freden, ligesom nederlaget i krigen måske blev værre end forudset. Ved freden i Wien 1864 mistede riget ikke blot Holsten og Lauenborg, men måtte også afstå hele Slesvig (Sønderjylland).

Konge- og godsejermagt – grundloven 1866

Regeringen måtte tage ansvaret for, at krigen blev tabt. Regeringen var national-liberal, så det blev dette parti, der kom til at undgælde. Partiet havde med nederlaget i 1864 i det store hele udspillet sin rolle. Regeringen blev nu først domineret af højtstående embedsmænd og siden af danske godsejere. Som stand skulle de nu få politisk comeback.

Godsejerne udnyttede den chance, som bød sig. Novemberforfatningen var blevet meningsløs efter tabet af Slesvig. Junigrundloven uindskrænket krævede kun Bondevennerne. Alle andre ville have konservative garantier ved et landsting, hvor den almindelige valgret ikke slog igennem, på den ene eller på den anden måde. Det gjaldt også De Nationalliberale, selv om de havde været med til at tegne demokratiet.

De Nationalliberale var i situationen det eneste parti, som kunne borge for, at udviklingen mod parlamentarisk styreform fortsatte. Alligevel brød Bondevennerne (Venstre) til sidst med De Nationalliberale og lukkede godsejerne ind i varmen. Resultatet blev grundloven af 1866, der gjorde et godsejerdomineret landsting og kongemagten til basis for regeringen.

Få år senere begyndte en ny forfatningskamp i Danmark. Den kom til at stå mellem Højre og Venstre, mellem landsting og folketing, mellem godsejere og bønder. Denne langtrukne forfatningskamp viser, at det var demokratiet, der førte til krig, som det var demokratiet, der tabte.

Først i 1901 vandt demokratiet igen. Da sejrede parlamentarismen, så ingen regering siden har kunnet blive siddende, hvis Folketingets flertal udtrykte sin mistillid.

Grundlove er ikke gratis

I Danmark har vi selv blodigt erfaret, hvad andre stater siden har været ude for. Og hvad der stadig udspiller sig flere steder i verden, fx som på Balkan i 1990'erne. Sættes demokratiet igennem, må folkeviljen bestemme, hvilke folkeslag der skal regeres hvordan – sammen eller særskilt.

Vi hylder med rette demokratiet, men af demokratiets tidligste historie i Danmark kan vi også lære, hvilke overgangsproblemer det kan føre med sig. Vi behøver ikke godkende, men bør kunne forstå, hvilke lidenskaber demokratiets gennembrud kan rejse.

Johan Peter Noack er rigsarkivar og dr.phil.

Artiklen er let revideret i forhold til den første version, som publiceredes i udstillingsavisen i forbindelse med Rigsarkivets udstilling i Folketinget i 1999 i anledning af grundlovens 150 års jubilæum